

СУБ'ЄКТ-ОБ'ЄКТНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ДОБРОЧИННОСТІ ЯК ЧИННИКА СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ (XIX – ПОЧАТОК XX СТ.)

У статті подано характеристику суб'єкт-об'єктних характеристик доброчинності у сфері освіти України в XIX – на початку XX століття, виходячи з аналізу феномена доброчинності як чинника соціалізації особистості другого порядку. Представлено теорію соціалізації особистості як підґрунтя наукового аналізу проблеми розвитку доброчинності як соціально-педагогічного явища XIX – початку XX століття у сфері освіти України.

На етапі творення незалежної української держави гостро постають питання духовного і культурного розвитку народу, від доцільного вирішення яких залежить історична доля України. Стрімке розшарування українського суспільства неминуче позначається і на розвитку освітньої сфери, і на можливостях соціалізації дітей з різних прошарків населення в межах цього соціального інституту. Кожне суспільство тією чи іншою мірою прагне знайти шляхи залучення приватної та громадської ініціативи до розвитку сфери освіти. Гуманізм суспільних відносин, одним з виявів якого є доброчинність, що виражається в різних формах допомоги й підтримки для соціально незахищених прошарків суспільства, визначається не лише рівнем суспільного виробництва і економічним процвітанням держави, але й рівнем громадської свідомості й культури соціуму. Саме тому розвиток доброчинності у сфері освіти України XIX – початку XX століття пов'язаний не тільки з розвитком суспільних виробничих сил, але й з новаціями у суспільній свідомості, закладеними розвитком ідей європейського Просвітництва. Витоки розвитку доброчинності у досліджуваний період лежать у площині зміни гедоністичних нахилів суспільства на нові громадянські духовні цінності, які виражалися в загорненій громадянськості та нарощуванні престижу ідеї громадянської користі.

Необхідність вивчення історичного досвіду доброчинності у сфері освіти, на нашу думку, викликана тим, що:

1) у зв'язку з переходом до іншого суспільно-економічного ладу в Україні доброчинність перестала бути "пережитком минулого", "буржуазним пережитком";

2) історичний досвід доброчинності став потребувати нового осмислення у зв'язку з його можливим використанням на нинішньому етапі розвитку українського суспільства;

3) з'явилася нова галузь знання і практично-професійної діяльності – "соціальна робота", яка стала тісно пов'язуватися з доброчинністю як теоретичним феноменом і видом філантропічної діяльності;

4) окреслилася концепція "соціальної відповідальності підприємництва", подальшого розвитку набула теорія "справедливого суспільства", що вплинуло на динаміку досліджень у галузі доброчинності;

5) виникла потреба у створенні відповідної нормативно-правової бази доброчинної діяльності, яка мала враховувати соціально-історичні традиції й історичні тенденції розвитку доброчинності в Україні.

Стан розробки проблеми. Дослідження проблеми доброчинності у сфері освіти, що беруть початок з другої половини XIX століття, представлені: працями в галузі методології історії та соціальної педагогіки, куди відносяться, насамперед, роботи Л. Бородкіна, Л. Ваховського, Н. Гупана, І. Звереві, І. Липського, Л. Таран та ін. [1-5]; дослідженнями з теорії доброчинності, представленими в роботах А. Ліндермеєр (США), Ю. Тазьміна, О. Хорькової, та ін. [6-8]; працями з історії доброчинності Ю. Гузенко, О. Доніка, В. Корнієнко, Т. Курінної, А. Нарядька, Т. Ніколаєвої, Ф. Ступака, І. Суровцевої, О. Терентьєвої, О. Ткаченко, С. Черкесової, С. Шукліної та ін. [9-20].

Метою статті, отже, є окреслення теоретичних засад доброчинної підтримки сфери освіти України в XIX – на початку XX століття як чинника соціалізації особистості.

Для теоретичного аналізу доброчинності як соціалізаційного чинника нами обрано кілька базових теорій: теорію соціалізації, теорію соціального капіталу, статусно-рольову теорію, теорію соціальної мобільності та теорію соціальних еліт. При цьому саме *теорія соціалізації* є визначальною для аналізу доброчинності як соціально-педагогічного явища й різновиду соціальної практики, оскільки окреслює соціалізацію особистості як неперервний і багатогранний процес, що триває протягом всього життя людини. Однак найбільш інтенсивно він протікає в дитинстві й юності, коли закладаються усі базові орієнтації, встановлюються головні соціальні норми й взаємини, формується мотивація соціальної поведінки. У цьому випадку підтримка процесу соціалізації з боку соціальних інститутів та інституцій – доброчинних у тому числі – виявляється значущою і може бути об'єктом дослідження історії соціальної педагогіки [4; 21-23].

Соціалізація особистості здійснюється за допомогою широкого набору засобів, специфічних для того чи іншого суспільства на певному етапі його розвитку [24]. За допомогою цих засобів та заходів поведінка особистості і цілої групи людей приводиться до відповідності з прийнятими в даній культурі зразками, нормами, цінностями. Процес соціалізації дитини, її формування й розвитку, становлення як особистості відбувається у взаємозв'язку з оточуючим середовищем, яке впливає на процес за допомогою агентів і провідників соціалізації.

Характеризуючи доброчинність як соціалізаційний чинник, мусимо зауважити, що його, безперечно, не можна прирівнювати до визначених соціальною педагогікою загальних чинників соціалізації, які ми назвемо *чинниками першого порядку*. Створюючи, таким чином, систему соціалізаційних чинників *другого порядку*, туди можна віднести більш віддалені, але не менш значущі чинники – наприклад, регіональне соціоекологічне середовище, okazionalne спілкування, мережу Інтернет тощо. Закономірність і заодно постійно вирішувана суперечність у відносинах чинників другого і першого порядку, на нашу думку, полягає у їх постійній взаємозмінності: так, наприклад, мережа Інтернет на якомусь етапі соціалізації дитини може стати домінуючим соціалізаційним чинником або ж призвести до формування соціально девіантного стану особистості. Те ж саме можна сказати й про доброчинність як чинник соціалізації: як свідчить історичний аналіз цього феномена, почасти саме доброчинність ставала вирішальним чинником соціалізації особистості, що прогнозував її життєдіяльність на майбутнє.

Отже, виходячи з традицій доброчинності у сфері освіти України, ми окреслюємо **доброчинність як чинник другого порядку соціалізації** дітей та молоді, який знаходиться на мезорівні в системі чинників соціалізації: етносу, конфесійної належності, засобів масової комунікації, регіону проживання дитини тощо.

У досліджуваний нами період відбувалася зміна соціально-динамічних стереотипів в соціалізації особистості. Якщо до початку XIX століття місце людини в соціальній ієрархії встановлювалося за її вродженим статусом, то протягом століття ситуація суттєво змінилася і соціалізація кожного нового покоління дедалі більше стала залежати від того, наскільки сама особистість була здатна до зміни свого соціального статусу [23]. Говорячи мовою соціології, розвиток суспільства у XIX столітті змушував оцінювати позицію кожної людини не за динамічними (однозначно й достовірно), а за статистичними (ймовірно і зі значною часткою невизначеності) законами. Хоча ця закономірність розвинулася й стала домінуючою пізніше – протягом другої половини XX століття – її передумови спостерігаються вже й у досліджуваний нами період. Крім цього, поняття соціального статусу й соціальної ролі та можливості їх зміни на краще притаманні будь-якому стану розвитку людського суспільства. Якщо ж інструментом зміни статусу стає доброчинність як соціально-педагогічне явище, то статусно-рольову теорію цілком можна використати для пояснення статусно-рольової динаміки в суспільстві XIX – початку XX століття, що, в свою чергу, дасть змогу краще зрозуміти мотивацію і чинники розвитку доброчинності у сфері освіти.

Американський соціолог середини XX століття П. Сорокін вважав освіту одним з головних двигунів вертикальної соціальної мобільності, своєрідним "ліфтом" у просторі соціальної ієрархії суспільства [25]. Ми вважаємо, що доброчинність у сфері освіти для дітей з певних соціальних груп була чинником просування вказаного соціального "ліфта" і дозволяла змінювати соціально-статусні позиції індивіда в результаті здобуття ним освіти за допомогою доброчинної підтримки. Доброчинність також може бути окреслена як інструмент реалізації головних соціальних функцій освіти: тестуючої, селекціонуючої, розподільчої.

Сучасний чеський історик і соціолог Я. Чапутовіч (2005) в аналізі процесів соціалізації виводить на перший план поняття соціального (суспільного) капіталу, яке означає як тип суспільної поведінки, який дає змогу створити простір взаємної довіри і співпраці в площинах різних соціальних груп з різним соціальним статусом [26]. Критерієм рівня розвитку суспільного капіталу є те, наскільки члени суспільства здатні присвятити своє "індивідуальне" на користь "загального" (блага, добра, розвитку). Тому, як бачимо, рівень доброчинної підтримки у сфері освіти тісно пов'язаний з рівнем розвитку суспільного капіталу – на регіональному й загальнодержавному рівні.

Основними *суб'єктами* доброчинної діяльності у сфері освіти України в досліджуваний період вважаємо:

1. Доброчинні товариства загальнодержавного рівня, насамперед, Імператорське людинолюбиве товариство та Відомство закладів імператриці Марії.
2. Імператорську родину як соціальну інституцію – доброчинника і мецената, приклад якого мали наслідувати інші вельможні особи та їхні родини.
3. Прикази громадської опіки.
4. Земства (на території правобережних губерній України до кінця XIX ст. – сеймики).
5. Доброчинні товариства місцевого рівня, насамперед, товариства допомоги незаможним учням при навчальних закладах різного типу.

6. Храми і монастирі.
7. Педагогічні та попечительські ради навчальних закладів.
8. Приватних осіб.

Здійснена нами періодизація розвитку доброчинності у сфері освіти дала змогу співвіднести її з об'єкт-суб'єктною структурою доброчинності та зробити висновок про домінуючі форми доброчинності у сфері освіти України на кожному з етапів (таблиця 1).

Таблиця 1.

Суб'єкт-об'єктна структура доброчинності та її домінуючі форми на різних етапах розвитку доброчинної підтримки сфери освіти в Україні в XIX – на початку XX століття

Етап	Суб'єкти доброчинності у сфері освіти	Об'єкти доброчинності	Найбільш поширені форми доброчинності у сфері освіти
Фундушовий (1803-1832)	Землевласники Духовенство (переважно римсько-католицьке) Місцеві етнічні громади	Фундушові училища Перші гімназії і ліцеї Перший університет у Харкові	Пансіони (конвікти) Стипендіальні фонди Заповіти на доброчинність
Люстраційний (1832-1864)	Приватні особи Перші доброчинні товариства Місцеві етнічні громади	Університети й інші вищі навчальні заклади Гімназії Притулки та виховні будинки для неповнолітніх Спільні учнівські квартири та пансіони Жіночі навчальні заклади Школи для дітей з певними вадами розвитку	Стипендіальні фонди Заповіти на доброчинність Капітали громадських доброчинних товариств
Накопичення ознак системності (1864-1917)	Земства (сеймики) Купці і купецькі зібрання Доброчинні товариства Викладацькі й учнівські колективи Чинovníки	Вищі навчальні заклади Реальні училища Ремісничі училища Спеціальні професійні навчальні заклади Заклади соціального захисту	Капітали громадських доброчинних товариств Одноразові пожертви почесних попечителів, смотрителів, блюстителів Підписні колективні фондуші

Виходячи з обраної для дослідження проблеми, ми пропонуємо *три періоди розвитку доброчинності* у сфері освіти, і обираємо точками їх поділу в межах досліджуваного періоду певні події, що стосувалися становлення та розвитку учбових округів як "територій доброчинності".

Ми назвали перший етап становлення доброчинності у сфері освіти фундушовим, другий – люстраційним, а третій – періодом тенденцій системності, вкладаючи в такі назви певні процеси і факти, які відбувалися в ході розвитку доброчинності у сфері освіти України.

При цьому нами використано вживані в освітній сфері XIX – початку XX ст. поняття: 1) фундуш – доброчинна пожертва на розвиток освіти з боку заможних верств населення (переважно на початку XIX ст.); 2) люстрація – перевірка, ревізія доброчинних пожертв з метою їх реєстрації та подальшого контролю з боку управлінських органів – попечительських рад округів, генерал-губернаторів, земств в середині XIX століття.

Висновки. Ми стверджуємо, що протягом досліджуваного періоду доброчинність у сфері освіти України набувала дедалі більших *ознак системності*, але власне *стану системи* не досягла, оскільки цей процес був перерваний соціально-політичними трансформаціями, пов'язаними на території України з жовтневою революцією в Росії. Створення в Україні державної системи соціального забезпечення не передбачало наявності доброчинності у приватній чи громадській формі, а ліквідація приватної власності позбавляла соціальну еліту можливості виявляти доброчинність. Крім того, формально саме поняття "соціальна еліта" згодом перестало існувати як категорія і як прошарок населення в радянській державі.

Таким чином, здійснений нами аналіз теоретичних засад доброчинності у сфері освіти України XIX – початку XX століття дозволяє визначати її як чинник соціалізації особистості; його специфіка визначається суб'єкт-об'єктною структурою доброчинної підтримки сфери освіти як соціальної

практики. Перспектива подальших досліджень полягає у вивченні сутності визначених нами етапів розвитку доброчинності – фундушового, люстраційного та системних тенденцій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бородин Л. И. "Порядок из хаоса": концепции синергетики в методологии исторических исследований // Новая и новейшая история. – 2003. – № 2.: [електронний ресурс]. – Режим доступу: [www.auditorium.ru < http://www.auditorium.ru/books/6192/text.pdf](http://www.auditorium.ru/books/6192/text.pdf)
2. Гупан Н. П. Історіографія розвитку історико-педагогічної науки в Україні [Текст] : монографія / Н. М. Гупан / Київський ін-т внутр. справ. – Київ : [б. и.], 2000. – 220 с.
3. Зверева І. Д. Дефініції соціальної роботи та соціальної педагогіки [Текст] / Зверева І. Д. // Практична психологія та соціальна робота. – 2001. – № 4. – С. 12-16.
4. Липский И. А. Социальная педагогика в системе гуманитарного знания: структура и связи: Электронный ресурс. – Режим доступу: <http://www.lipsky.ru/page/Statii/Soc-Ped-1.htm>
5. Таран Л. В. Провідні тенденції світової історіографії в ХХ ст. та проблеми кризи сучасної української історичної науки // Український історичний журнал. – 1999. – № 1. – С. 85-91.
6. Линдермейер А. Добровольные благотворительные общества в эпоху великих реформ / Анна Линдермейер // Великие реформы в России: 1856-1874: сб. науч. тр. – М.: Интерпресс, 1992. – С. 283-300.
7. Тазьмин Ю. Н. Меценатство и благотворительность в России. К вопросу о мотивациях / Ю. Н. Тазьмин // Социс. – 2002. – № 2. – С. 92-97.
8. Хорькова Е. П. История предпринимательства и меценатства в России [Текст] : монографія / Е. П. Хорькова. – М.: Арт-Пресс, 1998. – 458 с.
9. Гузенко Ю. І. Становлення і діяльність громадських благодійних об'єднань на Півдні України в другій половині ХІХ – на початку ХХ століття (на матеріалах Херсонської губернії) / Ю. І. Гузенко [монографія]. – Миколаїв: Іліон, 2006. – 232 с.
10. Донік О. М. Благодійність в Україні (ХІХ – початок ХХ ст.) / О. М. Донік // Український історичний журнал. – 2005. – № 4. – С. 159-177.
11. Корнієнко В. М. Благодійність в освітянській галузі Харківської губернії (друга половина ХІХ – початок ХХ століття) / Віра Миколаївна Корнієнко: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 – історія України / Харківський гуманітарний університет "Народна українська академія". – Харків, 2005. – 167 с., бібліогр. С. 142-167.
12. Курінна Т. М. Розвиток благодійності на Середньому Подніпров'ї (кінець ХVІІІ – початок ХХ ст.) / Тетяна Миколаївна Курінна : дис. ... канд. істор. наук: 07.00.01 – історія України. – Інститут історії НАН України. – К., 2004. – 167 с., бібліогр. С. 154-167.
13. Нарадько А. В. Благодійність у розвитку освіти в Україні (друга половина ХІХ – поч. ХХ ст.) / А. В. Нарадько : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 – історія України / Запорізький державний університет. – Запоріжжя, 2003. – 242 арк., бібл. С. 184-198.
14. Ніколаєва Т. М. Внесок підприємців в освітньо-культурний розвиток України (остання третина ХІХ – початок ХХ століття) / Т. М. Ніколаєва : дис. ... канд. істор. наук.: 07.00.01 – історія України / Черкаський державний університет. – Черкаси, 2005. – 224 с., бібл. с. 178-190.
15. Ступак Ф. Я. Діяльність благодійних товариств Києва другої половини ХІХ – початку ХХ століття / Ф. Я. Ступак : дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 – історія України / Київський ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 1997. – 223 арк., бібл. с. 186-202.
16. Суровцева І. Ю. Меценатство в Україні другої половини ХІХ – початку ХХ ст. / І. Ю. Суровцева : дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. – історія України / Донецький державний університет. – Донецьк, 2006. – 228 арк., бібл. с. 189-203.
17. Терентьева Н. А. Греки в Украине: экономическая и культурно-просветительская деятельность (XVII – XX вв.) / Н. А. Терентьева [Текст] : монографія. – К.: Аквілон-Пресс, 1999. – 351 с.
18. Ткаченко О. В. Підприємницька та меценатська діяльність родини Терещенків в Україні (1861- 1917 рр.) / О. В. Ткаченко : дис... канд. іст. наук: 07.00.01 – історія України / Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 1998. – 220 с., бібліогр.: с. 200-211.
19. Черкасова С. О. Просвітницько-педагогічна діяльність студентських громадських організацій університетів України (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) / С. О. Черкасова : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки / Харківський держ. педагогічний ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Харків, 2000. – 188 с., бібл. с. 174-188.
20. Шуклина С. О. Традиции благотворительности и значение частной инициативы в культурной жизни Таврической губернии второй половины ХІХ – начала ХХ веков / С. О. Шуклина // Ученые записки Таврического экологического института. – Симферополь: МАК, 1999. – С. 174-182.
21. Зверева І. Д. Соціально-педагогічний захист дитинства / Зверева І. Д. // Рідна школа. – 1994. – № 3-4. – С. 18-20.
22. Зверева І. Д., Коваль Л. Г. Соціальна педагогіка як основа соціальної роботи / І. Д. Зверева, Л. Г. Коваль // Довіра і надія. – 1994. – № 5. – С. 3-34.
23. Харченко С. Я. Соціальна педагогіка: мала енциклопедія / С. Я. Харченко. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 286 с.

24. Сейко Н. А. Соціальна педагогіка. Курс лекцій / Н. А. Сейко : навчально-методичний посібник. – Житомир: Житомир. держ. пед. ун-тет, 2001. – 256 с.
25. Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество / П. Сорокин : монография. – М.: Прогресс, 1999. – 512 с.
26. Чапутовіч Я. Функціонування держави і суспільний капітал // І: Електронний часопис. – № 45. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n45texts/kustariov.htm>

Матеріал надійшов до редакції 15.03. 2009 р.

Сейко Н. А. Субъект-объектные характеристики благотворительности как фактора социализации личности (XIX – начало XX в.).

В статье представлена характеристика субъект-объектных характеристик благотворительности в сфере образования Украины в XIX – в начале XX века, исходя из анализа феномена благотворительности как фактора социализации личности второго порядка. Проанализирована теория социализации личности как основа развития благотворительности как социально-педагогического явления XIX – начала XX века

Sejko N. A. Subject-Objective Characteristics of Charity as a Factor of Socialization of Personality (19th – the beginning of the 20th c.).

The description of subject-objective characteristics of charity in the sphere of education in Ukraine in the 19th – the beginning of the 20th c., based on the analysis of phenomenon of charity as the secondary factor of socialization of personality is given in the article. The theory of socialization of personality is presented as a foundation for scientific analysis of the problem of charity development as a social-pedagogic phenomenon in 19th – the beginning of the 20th c. in the sphere of education in Ukraine.